

*Климкова Ірина Ігорівна,
доцент кафедри політичних наук
НПУ ім. М.П. Драгоманова*

УДК: 324(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ В ПЕРІОД ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті здійснено аналіз теоретичних засад та концептуальних узагальнень, які обґрунтовують основні закономірності та особливості інституціалізації демократії в ході політичної модернізації.

Ключові слова: інституціалізація, демократія, політичний інститут, політична модернізація, політична трансформація.

В статье осуществлен анализ теоретических основ и концептуальных обобщений, обосновывающих основные закономерности и особенности институционализации демократии в ходе политической модернизации.

Ключевые слова: институционализация, демократия, политический институт, политическая модернизация, политическая трансформация.

The analysis of theoretical principles and conceptual generalizations which ground basic conformities to law and features of democracy' instutualization during political modernization are carried out in the article.

Key words: instutualization, democracy, political institute, political modernization, political transformation.

Феномен інституціалізації демократії протягом тривалого часу є предметом всебічного аналізу представників вітчизняного та і закордонного загалу вчених. Проблеми становлення інституту демократії, різні аспекти та прояви цього процесу, а також процесу консолідації демократії представлені в працях таких науковців як Х. Лінц, А.Степан, Х. Лаут, В.Меркель, Д.Растоу, А. Мельвіль, О.Харитонов, О.Скрипнюк, В.Горбатенко, О. Дергачова, А.Колодій, І.Кресіна, М.Михальченко, Л.Нагорна, Ф.Рудич і багато інших. Здійснені ними дослідження призвели до формулювання важливих висновків і концептуальних узагальнень, що дозволяють усвідомити основні закономірності й особливості інституціалізації демократії, усвідомити фактори, які обумовлюють характер інституціональних змін, що відбуваються, уточнити сутність проблем, що встають перед країнами в ході суспільних трансформацій, виявити шляхи й можливості їх найбільш ефективного рішення, нарешті, оцінити реальні перспективи політичного розвитку в країнах, що переживають демократичні перетворення. Задля цього необхідним вважаємо викласти основні характеристики політичного інституту.

Найбільш досліджуваний феномен у політичній науці — політичний інститут. Незважаючи на відмінності у концептуальному розумінні самої категорії інститут, більшість громадян усвідомлює, що політичні інститути постійно присутні на політичній авансцені кожної країни і щодня різними способами впливають на політичне життя суспільства та окремих громадян, стаючи об'єктом різноманітних за силою, формою та носіями впливів [1]. Значення політичних інститутів суттєво зростає, коли ми маємо справу зі стабільними демократичними суспільствами, де політичний процес характеризується регулярністю та повторюваністю, внаслідок чого самі інститути набувають значного розвитку. Політичні інститути є різновидом соціальних інститутів. Тому звернімося до визначення поняття "соціальний інститут". Р.Уолліс в енциклопедії соціальних наук зазначив, що найпоширенішим трактуванням поняття "інститут" у соціології є сприйняття його як: «звернення до поширених і великомасштабних об'єктів, які пов'язані з головними інтересами та проблемами соціального змісту : родина, закон, держава, церква" [2]. На думку Р.Уолліса, соціальні інститути є структурними компонентами суспільства, з допомогою яких соціальні дії та соціальні потреби "зустрічаються" та згоджуються.. На його думку, соціальні інститути можуть приймати форму організацій або

сталих практик, дій, у яких буде виявлятися високий рівень соціального залучення громадян. Це дає змогу інститутам інтегрувати, впорядковувати та стабілізувати головні сфери соціального життя, формуючи сприйнятливі процедури і форми артикуляції їм та інтересів. Тобто, в цьому контексті інститути розглядають як зразки поведінки, які напрацьовують протягом певного часу. Російський політолог В. Гельман на підставі визначення Д.Норта під інститутами розуміє створені людиною обмежувальні рамки, які організують відносини між людьми. Іншими словами, інститути є своєрідними "правилами гри", які передбачають універсальні (формальні) та/або партикулярні (неформальні) норми та санкції і тим самим задають стимули до певної поведінки [1].

В українській політичній науці політичний інститут визначає Б.Кухта як "...специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливого структурного елементу політичної системи. Політичний інститут за допомогою різних правил, принципів і санкцій покликаний регулювати сфери життєдіяльності" [3].

Отже, загальним у зазначених визначеннях політичних інститутів є те, що вони виступають певним структурним утворенням, яке задає параметри для взаємовідносин у суспільстві, регламентуючи політичну діяльність. Як своєрідний механізм впорядкування та управління політичними процесами політичні інститути охоплюють структуру (організацію); систему прийнятих в інституті норм, цінностей, або таких, які визнає цей інститут (це може бути також нехтування існуючими правовими нормами у країні); зразки поведінки або взаємовідносин, відповідно функції, які виконує цей інститут у суспільстві; засоби та механізми з допомогою яких інститут функціонує. Саме політичні інститути забезпечують стабільність політичної системи і можна розглядати їх як елементи цілої системи. К.Стром визначив систему як "...сукупність інститутів (парламенти, бюрократія та суди), які формулюють та реалізують в життя колективні цілі суспільства або існуючих в ньому груп" [4]. Він розглядає політичну систему як набір пов'язаних між собою та взаємодіючих інститутів та органів [5].

Політичні інститути — це досить довготривалі та нормативні зразки зв'язків і взаємовідносин, через які відбувається політичне життя. Політичні інститути можуть бути одночасно формальними та неформальними. У першому випадку інститути створюють відповідно до норм конституції, законів на підставі політичних, адміністративних або судових рішень. [1]. Важливим виміром сфери політичного, що надає йому структурну впорядкованість, виступає концепт інституціоналізації. Інституціоналізація, взята в якості реальної соціальної сутності, являє собою процес формування стійкого комплексу формальних і неформальних правил, принципів, норм, установок, що регулюють сферу взаємодій і роблять форму їхнього прояву в результаті цього передбачуваної й керованої. Змістом процесу інституціоналізації, таким чином, виступає закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, що здатна діяти в напрямку задоволення деякої суспільної потреби. Фаза, що передує інституціоналізації суспільного руху, характеризується спонтанними протестами й виступами, хаотичною поведінкою акторів, відсутністю стійкості в керівних угрупованнях рухів. Виникнення інституціональних початкових проявів у суспільному русі знаменує формування певних правил і норм поведінки, що поділяються більшістю його послідовників, закріпленням надалі цієї нормативності у вигляді якоїсь сукупності зразків. Одночасно починає складатися система соціальних статусів і ролей. З'являються стійкі групи лідерів, які знаходять легітимність відповідно до прийнятого порядку (наприклад, вони вибираються або призначаються). Соціальне збудження поступово слабшає під впливом певних норм, і поведінка кожного учасника стає стандартизованою і передбачуваною. З'являються передумови для організованих спільних дій. Якщо початкові форми інституціоналізації виникають на рівні громадського самоврядування й процесів, що самоорганізуються, то більш розвинені форми інституціоналізації представлені сформованою політичною системою суспільства зі сформованими політичними інститутами й інституціональною системою влади, установ, політичних асоціацій і т.д. Проблема інституціоналізації може бути взята в різних теоретичних форматах, причому в сучасній

соціально-політичної думці з цією метою широко мобілізуються підходи, притаманні соціології пізнання (знання), відповідно до якої будь-яке знання будується соціально й орієнтується на певні практичні проблеми. Відповідно до інтерпретацій соціології знання, в основі інституціоналізації демократії лежать три взаємозалежних процеси: «звикання», типізація й легітимація [6]. Звикання означає, що розглянута дія може бути знову здійснена в майбутньому тим самим способом і з тим же практичним зусиллям. В результаті у виконавців з'являється можливість передбачати дії, які потрібно виконувати в тих або інших ситуаціях. В процесі модернізації, формування нового соціального порядку традиційне суспільство змушене прилучатися до тих або інших демократичних процедур, брати участь у них, тобто звикати до цього порядку. Це наочно проявляється в процедурі виборів, через яку реалізується принципова сутність демократичної правової держави — представництво різних страт і груп інтересів в органах державної влади. Виборчі кампанії припускають повторювані поведінкові акти як з боку кандидатів у владу, так і з боку виборців.

Люди, що реалізують себе в суспільно-політичній діяльності, як правило, до автоматизму виробляють у собі певні навички спілкування з аудиторією, засобами масової інформації (уміння тримати себе перед камерою, говорити простою й дохідливою мовою, акцентувати увагу на своїх достоїнствах, а не недоліках і т.д.). Це один зі способів, за допомогою якого суспільство в ході інституціоналізації демократії «звикає» до виборів і інших реалій демократії, виробляючи автоматичні форми соціального поведіння, що, у свою чергу, сприяє утворенню, збереженню й відтворенню соціального порядку у формі представницької демократії [7]. Взаємодіючи один з одним, населення й влада в рамках повторюваних виборчих кампаній виробляють певні правила політичної гри, що закріплює рольові стратегії цих суб'єктів політичного життя. В ідеально-типовому варіанті частина населення відіграє роль виборців, інша частина - кандидатів. «Кандидати» і «виборці» типізують у процесі взаємодії свої дії й рольові функції, що впливають із них. у процесі інституціоналізації демократії діє й такий фактор, як легітимація, тобто процедура суспільного визнання інститутів, що утворюються. Легітимація пояснює й виправдує створення політичних інститутів, їхню зміну й відновлення. Вона покликана забезпечувати покору, згоду, політичну участь без примусу, а якщо це не досягається, - виправдання такого примусу, використання сили й всіх інших засобів, якими розпоряджається влада.

Все це дозволяє розглядати інститути демократії як сукупність моделей поведінки, традицій і визнань, загальних цінностей і норм у суспільних відносинах.

Саме, у цьому змісті можна виділити основні ознаки політичних інститутів:

1) Історична обумовленість. Це значить, що з часом вони повинні трансформуватися, оновлюватися, відповідаючи на нові запити, які висуває життя. Наприклад, умови функціонування багатьох з існуючих нині інститутів демократії, які виникли в розвинених країнах ще в XVII-XIX століттях, у даний момент значно змінилися.

Механізми демократичної участі, що діяли раніше, застосовувалися в основному на рівні й у масштабах національної держави. Глобалізація змінила рівні управління, передавши значну частину функцій національних держав наднаціональним органам, а частина - регіональній і місцевій владі. У сучасних умовах національна держава продовжує залишатися центральною ланкою в процесі прийняття рішень, але багато хто з параметрів і напрямків його розвитку визначаються вже на інших рівнях.

2) Можливість передбачати дії інших акторів. Їхня взаємодія стає передбачуваною, що значно послабляє напругу між сторонами. Вони бережуть час і зусилля не тільки при рішенні зовнішніх завдань, у які вони залучені, але й у термінах своїх індивідуальних психологічних витрат. Їхня спільна діяльність визначається широкою сферою призвичаєних дій. Багато з них тепер не вимагають великої уваги. І будь-яка дія одного з них більше не є джерелом розбіжностей і потенційної небезпеки для іншого.

3) Наявність кодексів поведінки. Як ми вже відзначали, люди, залучені до діяльності інститутів, приймають призначені їм ролі. Система цих ролей найчастіше виражається у формальних кодексах, у таких як, приміром, присяга на вірність країні. Ці

кодекси підтримують ролі, що закріплюються інституціонально, і є важливою частиною соціального контролю.

4) Ідеологічне обґрунтування. При всіх різночитаннях у тлумаченні феномена ідеології, все-таки на сучасному рівні розвитку соціогуманітарних наук складається якийсь консенсус у підході до цього поняття, оскільки воно за загальним правилом вживається в нейтральному значенні — як просте позначення тієї або іншої соціальної філософії або світогляду, як більш-менш цілісний і внутрішньо зв'язаний набір ідей, службовець основою для організованих політичних дій, будь вони націлені на збереження, зміну або скинення даної системи влади. Спираючись на систему інституціональних норм, ідеологія визначає не тільки те, як люди повинні ставитися до тієї або іншої дії, але й те, чому вони повинні діяти певним чином. Ідеологія легітимізує в собі політичний інститут, затверджує дискурсивність, що пояснює дійсність у термінах, прийнятих членами даного інституту. Ідеологія є одним з найважливіших культурних комплексів, що підтримують вплив інституту, що виправдує та пояснює всю його діяльність. Саме через ідеологію лідери вимагають кредиту довіри в членів інституту, саме тому всі більш-менш значимі дії, заходи, акції мають бути ідеологічно спрямовані та витримані в руслі певної ідеології певного інституту. Для з'ясування природи й функцій політичних інститутів як субстанції інституціоналізації демократії серйозним евристичним потенціалом володіють концепції представницької (делегативної) демократії

Діяльність будь-якого політичного інституту здійснюється через його функції. У форматах відзначених вище теорій і підходів можуть бути виділені наступні функції інститутів:

1) Функція закріплення й відтворення суспільних відносин. Кожний інститут має систему правил і норм поведінки, що закріплюють, стандартизують поведінку своїх членів і роблять цю поведінку передбачуваною. Відповідний соціальний контроль забезпечує порядок і рамки, у яких повинна здійснюватися діяльність кожного члена інституту. Тим самим інститут покликаний забезпечувати стійкість соціальної структури суспільства.

2) Регулятивна функція. Вона полягає в тому, що в ході діяльності політичних інститутів забезпечується регулювання взаємин між різними групами громадян шляхом вироблення шаблонів поведінки. Життя людини протікає з його участю в різних інститутах. Яким би видом політичної діяльності не займався індивід, він завжди зіштовхується з інститутом, що регламентує його поведінку в цій області. У випадку якщо якийсь вид діяльності не впорядкований і не врегульований, учасники процесу намагаються стандартизувати його. Індивід виконує певні рольові вимоги й знає, яких дій йому можна чекати від навколишніх його співгромадян. Таке регулювання необхідно для спільної діяльності.

3) Інтегративна функція. Ця функція містить у собі процеси зімкнення, взаємозалежності й взаємної відповідальності представників соціальних груп, що відбуваються під впливом інституціоналізованих норм, правил, санкцій і систем ролей. Інтеграція людей в інституті супроводжується впорядкуванням системи взаємодій, збільшенням обсягу й частоти контактів. Все це приводить до підвищення стійкості й цілісності елементів політичної структури, особливо політичних організацій.

4) Трансляційна функція. Суспільство не могло б розвиватися, якби не було можливості передавати соціальний досвід. Кожний інститут для свого нормального функціонування має потребу в залученні нових людей. Це може відбуватися як шляхом розширення меж інституту, так і шляхом зміни поколінь. У зв'язку із цим у кожному інституті передбачений механізм, що дозволяє індивідам соціалізуватися до його цінностей, нормам і ролям. Так, наприклад, державні установи прагнуть впливати на громадян, щоб прищепити їм норми покори й лояльності.

5) Комунікативна функція. Інформація, зроблена в інституті, повинна поширюватися як усередині інституту з метою керування й контролю за дотриманням норм, так і у взаємодіях між інститутами. Причому характер комунікативних зв'язків інституту має свою специфіку - це формальні зв'язки, здійснювані в системі інституціоналізованих ролей.

Що стосується інститутів демократії, то через розпливчастість цього поняття, слід дещо уточнити. Насамперед, слід зазначити, що демократичні інститути є політичними інститутами. Вони мають виражений прямий зв'язок з основними категоріями політики:

прийняттям рішень, обов'язкових для даної території, каналами доступу до ролей, пов'язаним із прийняттям рішень, і до формування інтересів і суб'єктів, що претендують на цей доступ.

Крім того, певні демократичні інститути можуть бути офіційними організаціями, які належать до конституційної структури держави (парламент, політичні партії й т.д.). Інші інститути, такі, наприклад, як справедливі вибори, одержують лише періодичне організаційне оформлення, однак є настільки ж обов'язковими. Головний критерій тут — це якість функціонування всіх цих інститутів, ступінь їхньої важливості в якості центрів прийняття рішень у структурі впливу, влади й політики. Відомий американський політолог Р. Даль пропонує застосовувати три підходи, що дозволяють визначити, які саме інститути необхідні для ефективного функціонування демократії в масштабах цілої держави. У цілому ж існують різні способи тлумачення як демократії в цілому, так і інститутів, необхідних для її ефективного існування. Демократія має власні ознаки й критерії, які дозволяють ідентифікувати її як самостійну форму правління, однак для того, щоб реально оцінити стан її інституціоналізації та консолідації в суспільстві варто проводити аналіз відповідності проголошених політичних інститутів зі ступенем їхнього практичного втілення.

Література:

1. Анатолій Романюк. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи і. Монографія. — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Френка, 2007. — 392 с.
2. Конституция государств европейского союза Под общей редакцией Л.А.Окунькова. — М.: Издат. группа ИНФРА М Норма, 1997. — 802 с.
3. Кречмер Г. Фракції. Партії в парламенті. — К.: Заповіт, 1999. — 300 с.
4. Кухта Б., Романюк А., Старецька Л., Угри Л., Красівський О., Ткаченко Г. Політична наука: Словник: категорії, поняття і терміни. — Львів. — Кальварія, 2003. — 500 с.
5. Ларсен Ст. У. Моделирование Европы в логике Роксана // Полис. — 1995. — №1. — С.39-57.
6. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопія [Монографія] / Н. А. Латигіна. — К. : Київський національний торгово-економічний Університет, 2008. — 400 с.
7. Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання. М., 1995. - С.95.
8. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / За заг. ред. В.Бакірова, М. Сазонова. - Харків: ХНУ ім. В.М. Каразіна, 2008. - 576с.
9. Попов Э.А. Институционализация российской демократии. //Социс. 2001. - № 5. - С. 21-25.
10. Фисун А.А. Демократия и неопатримониализм в современных теориях политического развития: докт. дис. полит наук: 23.00.01 / А.А.Фисун. — Харьков, 2009. — 431 с.

Анікін Володимир Ільч,

*провідний співробітник Інституту європейської інтеграції
та політичних наук АН Молдови*

Зеленько Галина Іванівна,

*провідний науковий співробітник Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*

УДК 329 (478)

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК СТРУКТУРИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА).

У статті зроблено огляд процесів виникнення та розвитку неурядових організацій у Республіці Молдова. Проаналізовано ефективність та функціональність впливу неурядових організацій на органи державної влади. Окреслено найхарактерніші проблемні моменти, пов'язані з неефективністю механізмів інтеракції по лінії «влада – суспільство» стосовно неурядових організацій.